

• 1936ko Gerraren lekukotzak •

Lubakietako oroitzapenetan barna

Bonba hotsak eta kartzelako miseriak oraindik oso presente dituzte azken gudari eta milizianoek. Gerra zibilean, gerraostean, espetxean, erbestean, langile batailoietan, armada frankistan eta soldaduskan izandako bizipenak islatzen ditu *Maizales bajo la lluvia* (Alberdania, 2011) liburuak. Lehen lerrotik.

AITOR AZURKI



CNTko “libertariak” eta adiskideak Otxandioko plaza nagusian, 1936ko uztailean, frankisten bonbardaketa baino egun batzuk lehenago.

MARCELO USABIAGA KOMUNISTAK sekula ez ditu ahaztuko kartzela frankistetan egindako 21 urteak. Ezta bere anaiaren fusilamendua ere. Miguel Francisco Lafuente *Txisko* santurtziarrak ere ezin du ahantzi frankistek bere bandoko kideak fusilatzera behartu zutela. Gernikako bonbardaketa ere ez. 90 urtetik gorako gizaseme hauek ez dute duintasuna

zokoratu, eta inoiz baino gehiago, belaunaldi berriei gertatu zitzaiena belaunaldi berriei helarazteko gogo biziz dira. Marcelo eta *Txis-ko*-ren lekukotzak eta beste hainbat gizon-emakumerenak jasotzen ditu *Maizales bajo la lluvia* liburuak. “Historia liburuetan bide-bazterrak ere existitzen dira. Hau da, zuriz dau-den hutsuneak; eta orain edukiz betez doaz,



zapaltzen dugun lurraren azpian hobiak aurkitzen ditugun bezala”, izkiriatu du Paco Etxeberria irakasle eta Arantzadiko presidentek hitzaurrean.

Anarkistak, komunistak, sozialistak eta nazionalistak. Gazte zirela, demokraziaren alde lehen unetik borroka egin zuten gizon-emakumeak dira protagonistak. Atzean utzitako burkideen, senitartekoen eta garai baten bozeramaile dira. Usabiagak, esaterako, Irungo batailan esku hartu zuen: “Udaletxeo Zuzendaritza Militarrena deitu gintuzten, bilera batera. Arratsaldeko zazpiak edo zortziak ziren eta alderdi bakoitzeko arduradunari fronte-gune bat egokitu zitzaion: ‘Zuri, Usabiaga, Puntza. Alderdi sozialistakoari, Saroia; alderdi komunistakoari, Pagogaña...’. ‘Beno, eta zertan datza?’. ‘Irungo egoera etsitzeko modukoa da. Zuek ez baduzue defendatzen, ez du inork egingo. Hortaz, zoazte, eta ez hona itzuli zuen gunea seguru dagoen arte. Bestela, bertan hil, hura defendatzen’”.

Hasiera baino ez zen. Marcelori anaia Aiako Harrian fusilatu zioten. Gerrak aurrera jo zuen, eta, baita berak ere: Bizkaia, Katalunia, Madril, Kantabria, Asturias... Iparraldera ihes egitea lortu zuen eta 1944an gerrillari gisa Hegoaldera igarota atzeman zuten. Ondarretako espetxean sartu zuten preso, “gela batean 24 orduak, isolaturik, epaiketa- ren esperoan, fusilatuko nindutela ziur nengoen! Exekuzio-pelotoiaren aurrean nola erreakzionatuko nuen pentsatzen nuen: horman jarrita entseatzen nuen”. Azkenean, hogeituroko espetxe-zigorra ezarri zioten. Eta hori baino gehiago bete zuen.

“Esnatu nintzenez, ez nekien zenbat denbora neraman konorte gabe”

Donostiako uztaileko defentsan ibilitakoa eta bizirik dirauen azken borrokalarietakoa da

Beheko argazkian Huescako San Joan presondegi militarreko preso euskaldunak azaltzen dira 1938an. Tartean daude *Maizales bajo la lluvia* liburuko bi protagonista: José Moreno (erdi-erdian, txapelarekin) eta Paco Barreña (José Morenoren goialdean, eskuinetara, txapelarik gabe). 70 urte igaro dituzte elkarren berri izan gabe eta liburu honen karietara elkartu dira berriro, Portugaleten 2009ko irailean, ETBk egindako erreportaje batean. Ondoko irudian, Moreno eta Barreña ageri dira elkartu ziren egunean, gerra garaiko argazkia eskuetan dutela.



Mateo Balbuena. Talde handi bateko kide zela, donostiar errepublikarrei laguntzera joan zen Bilbotik: “Kalera irten ginen batean, lurtean etzan nintzen hobeto tiro egiteko; tontor batzuen atzean babesten saiatu ginen. Metrailadore baten menpe geunden, baina batez ere fusilak ziren tiroka ari zitzaizkigunak. Borroka itsu-itsuan

zen: hogeituroko egonik ere, itsuan tiro egiten genuen, oso gaizki ikusten baitzen”.

Tentsio askoko uneak egun horietan bizitakoak, Donostian bezala Otxandion ere, baina kasu honetan uztailaren 22ko bonbardaketa frankistaren ondorioz. Felix Padin bilbotar anarkistak hala kontatzen du jazotakoa: “‘Lurrera bota zaitezte! Lurrera! Bonbak dira! Bonbak!’”, oihuka irten ziren udaletxetik. Eta gu, noski, hegazkina botatzen ari zenari so geunden, distira egiten baitzuten erortzerakoan”. Distira horiek 57 hildako utzi zituzten, besteak beste. Julia Hermosilla seataotar anarkistari, esaterako, bi tinpanoak txikitu zizkieten: “Esnatu nintzenez, begiak ireki eta ez nekien zenbat denbora neraman konorte gabe, leku guztietatik odolez nengoen-eta. Lehenengo ikusi nuena Telesforo Monzon izan zen, esanez: ‘Ospitalera jaitsi behar ditugu! Basurtora!’”.

Hermosilla ia gor geratu zen. Gerrak ez zituen soilik barne zauriak eragiten, zauri fisiko bortitzak ere utzi zituen. Hortxe dugu Luis Mari Azpiri sozialista eibartarraren kasua. Bizkaiko frontean zegoela, lubaki batean, “kanoikada batek gertu jo zuen eta arroak gure gainera erori ziren. Niri tibia eta peronea zatitu zizkidaten. Beste bi hilik geratu ziren. Andazainak ezin zirenez hurbildu, anaiak ni heldu eta arrastaka atera ninduen”. Azpiri salbatu zen, baina zoritxarrez, handik astebetera ospitalean zela, jakin zuen anaia bala batek jota hil ziotela.

Euskaditik at borrokar

Makina bat izan ziren euren sorterrira atzean utzi behar izan zutenak matxinatuen aurka

aritzeko. “Asturiasera iritsi ginen autobusetan eta gazte batzuk oihuka: ‘Hemen daude! Hemen daude errusiarrak!’. Euskaraz hitz egiten entzun gintuztelako! Eta uniformaturik geundenez... Eurak denak arropa zaharrekin, penagarri”, dio Manuel Goenaga usurbildarrak.

Sarri, gertakari bera zenbait toki eta ikuspuntutik kontatu dute lekukoek, gerrako historia pertsonalak elkar gurutzatzen dira, eta protagonista historiko asko kontaktuzun batek bestera doaz saltoka. Gernika bonbardatu zutenean, kasu, *Txisko* Lafuente bertan zen: “Hura kaosa zen; ezin da deskribatu! Jendea korrika, izuturik; haurrak lurlean, emakumeak negarrez; jendea ahal zen lekuan sartzen, zaurituak lurlean hiltzen, bonbak etengabe erortzen, etxeak eraisten eta herria txikitzen. Dena suntsiturik, dena ‘garbiturik’. Hura infernua zen...”. Luis Mari Azpiri Gernikara zihoan egun horretan: “Urrutira, distira ikusi genuen. ‘Zer arraroa den hori’. Eta hurbiltzerakoan dena sutan zegoen”. Jose Moreno bizkaitar gudari nazionalista ere han inguruan zebilen, baina kilometro dezentera: “Aizue, zer ari da erretzen?” Gernika zen. Kea ikusten zen irteten, eta erretzen ari ziren etxeen distira ere bai”.

Bizitza osoa Francoren aurka

Gipuzkoa, Bizkaia, Kantabria, Asturias... Emeki-emeki errepublikar lurak menpean hartu zituzten frankistek. Hori zela eta, atzera egin behar izan zuten etengabe gudari eta milizianoek. Borrokan eta ihesean, azkenik askok Iparraldera jo zuten. Julia Hermosilla, adibidez, bere senar Angel Aransaezekin batera, euskal erbesteko ekintzaile sutsu bilakatu zen Baionan. Aguirre, Leizaola, Monzon, Mugica Herzog, Nicolas Redondo (aita), Ramón Rubial... Hamaika protagonista historiko eza-gutu zituzten, eta mugalarri lanetan aritu ziren. Ekintzen artean, besteak beste, Francoren aurka gaizki irtendako atentatu bat prestatu zuten 1962an, Julen Madariagak lehergailuak Hegoaldera igarotzen lagundu zienean.

Beste batzuen zoria ilunagoa izan zen: Mateo Balbuenak 25 bat egun eman zituen ihesi mendi elurtuetatik Frantziara heldu nahian. “Oinez gau osoan; oinez, oinez. Laban baten ahotik ibiltzen ari nintzen irudipena nuen; aldamenetan amildegia sentitzen bainuen. Haizeak informazio hori ematen zidan.



Goian: Julia Hermosilla anarkista Angeluko bere etxean, gerrako paper eta argazki zaharrei begira. Behean: *Txisko* Lafuente 16 urterekin, estudioko argazki batean, gerrara joateko materiala hartu berrian.

Jaisten hasi eta orpoekin botak erabat hautsi zitzaizkidan. Eskularruak larrututa... Halako batean amildegira erori nintzen”. Azkenean, baina, Frantziatik gertu, Broton, amaitu zen bere odisea: “Esnatzerakoan bi fusilen kontaktua sumatu nuen buruan. Begiratu eta Guardia Zibila zen”.

Beste batzuk, José Moreno adibidez, Santoñan atxilotu zituzten: “Portura heldu eta italiarrak zeuden. Armak utzi behar izan genituen. Eta esaten ziguten: ‘Lasai! Laster etxera joango zarete, euskaldunak ongi portatu baitzarete”.

Baina milaka gudarik ez zuten etxea urte askoan zapaldu ere egin. Esklabo gisa errepideak eta zubiak berreraikitzeke langile batailoietan sartu zituzten. Batzuk baita armada frankistan ere. *Txisko* Lafuente, esaterako, sei edo zazpi aldiz bere aldeko kideak fusilatzerara behartu zuten Paternan: “Nik izendatu behar izaten nituen soldaduak: zu, zu eta zu. Izendatu eta kito. Baina batzuetan ez zen inor egoten konpainian: ez, fusilatzeke hanka egiten zuten. Normala! Eta zazpi kasutan ez nuen inor izan izendatzeko; nik joan behar izan nuen... behartuta!”. Hori bezalako hamaika zorigaizto ikusitakoa da *Txisko*: “Aita-semeak fusilatu behar zituzten. Aitak, semea: ‘Lasai seme, burua altxa! Horrela! Zutik!’. ‘Apuntatu!’, esan zutenean, bata bestearengana korrika joan ziren, besarkatu eta bertan fusilatu zituzten...”.

Hori gutxi balitz, urtetako irain eta tratu txarren ondoren, soldaduska egitera behartu zituzten. “Etxetik 17 urterekin irten nintzen eta 24 nituela itzuli. Gaztaro osoa. Hori ez da sekula ahazten, bizi izan duzulako, e? Barkatu, barkatzen duzu, baina ahaztu, ez”. Izan ere, José Morenok dioen lez, bizipenak memorian dituzte iltzaturik, ezin ahantzi dituzte, ezin atzean utzi. Ezin zokoratu euren borroka, gaur egun tinko jarraitzen dute. “Borrokatzera! Bizitzan motibatzen gaituen zerbait izan behar dugu. Batez ere garrantzitsua da helburu humano bat izatea”, dio Mateo Balbuenak. José Morenok etengabe gutunak idazten ditu Bizkaiko egunkarietan. Marcelo Usabiaga eta Felix Padin hitzaldiz hitzaldi aritzen dira lekukotzak kontatuz. Lehen lerroan diraute, euren ideien lubakiei atxikirik; oroitza penak arma gisa dituztela, borrokalarri zahar hauek tiroka jarraitzen dute geratzen zaien fronte bakaurretik, memoriaren frontetik. ■

